

Litteratur, sprog og tekst

Om børnelitteraturforskningen i et makroteoretisk perspektiv

Høyrup, Helene

Publication date:
2010

Document version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Høyrup, H. (2010). *Litteratur, sprog og tekst: Om børnelitteraturforskningen i et makroteoretisk perspektiv.*

Tema: Børnelitteraturforskning og teori

Titel: Litteratur, sprog og tekst: Om børnelitteraturforskningen i et makroteoretisk perspektiv

Helene Høyrup

Det er argumentet i dette paper, at forskningen i børnelitteratur siden Jacqueline Roses herostratisk berømte analyser i *The Case of Peter Pan* (1984), hvis sofistikerede gendrivelse af synspunktet om, at børnelitteratur kunne være litteratur, paradoksalt nok grundlagde den nyere børnelitteraturforskning, har befundet sig i et langstrakt opgør med det *bookspace*, der oprindeligt skabte de moderne forståelser af børnelitteraturen, barnet og relationerne herimellem. Det søges tydeliggjort, at et fremadrettet begreb om literacy må bygge på en viden om børnelitteratur som en også sproglig tekst med anknytning til teorier om multimodalitet og metasprog.

Udtrykket *bookspace* benyttes i dette paper som en metafor eller måske mere præcist: en kronotop for printkulturens mediebefordrede "affordances" (Gibson 1979), dvs. de i bogmediet foregrebne tilbøjeligheder for erkendelse og viden. I videre forstand refererer udtrykket *bookspace* til den mere omfattende formning (og frigørelse) af menneskers tanker og handlinger, der har været forbundet med printkulturen og de derigennem medierede vidensformer, tankesystemer og ideologier. Carmen Luke, den australske forsker i pædagogisk sociologi og kommunikation, har argumenteret for, at den historiske fremvækst af printkulturen var intimt forbundet med opfindelsen af de pædagogiske diskurser, der definerede den moderne barndom. Den moderne barndom kom således i stand som en "going by the book", hvor "[p]rint (...) fixed the ideas about children previously encoded in behavior – ways of doing things – into symbolic forms which was further affixed to the material object of the book" (Luke 1989, s. 52).

Det er ikke muligt inden for rammerne af dette paper at redegøre for udviklingen af børnelitteraturen og dens forskning frem mod et teoretisk refleksivt felt (se fx Høyrup 2008), men Rose og en lang række andre forskere gav sig i forlængelse af poststrukturalismen til at læse litteratur for børn som *tekster*, der på mange måder kunne læses teoretisk kongenialt med litteratur for voksne eller med mere litterært kanoniserede tekster. Dette kunne også føre til læsninger af børnelitteraturens særlige træk og æstetik, fx som en "mellemrummets tekst", der kaster lys over kulturel betydningskabelse og meningsproduktion (Rudd 2003) eller som en tekstform, der omhandler "voicing of the other" (Goodenough, Heberle & Sokoloff 1994). Andre forskere studerede på "feministisk" vis relationen mellem marginaliseret og litterært kanoniseret tekst (Clark 2003), børnelitteraturen som en hybrid formation mellem kunst og pædagogik (Weinreich 1999) eller dens status som en særligt grænseafsøgende og måske også grænsesprængende form (her er der i antal ganske omfattende undersøgelser af forholdet mellem modernismen og børnelitteraturen et eksempel). Som det er enhver forsker i børnelitteratur bekendt, blev der i kølvandet på anskuelsen af børnelitteraturen som tekst produceret en lang række tankevækkende analyser, der fremdrog hidtil ubeskrevne aspekter af børnelitteraturen og dens samspil med andre litteraturtyper og genrer fra printkulturen til visuel kultur.

For mange forskere i børnelitteratur har det været centralt at fremhæve teksten som *litteratur*, og altså for så vidt gendrive Jacqueline Roses og Karin Lesnik-Obersteins hypoteser om, at børnelitteratur *sui generis* ikke kan være netop dette. Set i bagklogskabens klare lys kunne der måske i samme periode have været behov for at fremhæve den *sproglige* side af børnelitteraturen lidt mere. Anskuelsen af børnelitteraturen som en også sproglig tekst kunne måske have banet vejen for et tættere samspil mellem litteratur- og sprogvidenskaben. Dette forekommer relevant for udviklingen af tidssvarende begreber om *literacy* og også for udviklingen af mere nuancerede

forståelser af samspillet mellem form og indhold, signifiant og signifié, i børnelitteratur. Litteratur- og sprogvidenskaben i den anden halvdel af det tyvende århundrede var fælles om et fokus på *tekster* som relativt autonome forskningsobjekter (Wille 2007, s. 281). Siden har fx sociolingvistikken bevæget sig væk fra et fokus på verbalsprogets primat i retning af et fokus på metasprog og multimodalitet. Ifølge Gunther Kress foregreb den såkaldte teoretisk-lingvistiske vending i humaniora og samfundsvidenskaberne fra 1960'erne og frem, som også børnelitteraturforskningen deltog i (Nodelman 2005), den digitale teksts multimodale vending (Kress 2003, s. 173). Via den teoretiske vending kan man påstå, at børnelitteraturforskningen længe har befundet sig i en makroteoretisk overgang fra *bookspace* til digitalt repræsentations- og forståelsesrum, men at der i dag er brug for et fornyet fokus på sproget for at kunne teoretisere begrebet *new literacy* og samspillet mellem modaliteter i relation til børnelitteratur.

Fra 1960'erne foregik der en omfattende *teoretisering af tekstbegrebet*. Det "sprængte" tekst/værkbegreb (Wille 2007) syntes at foregribe overgangen fra printkultur til digitalisering og endvidere fra en moderne-industriel tankegang baseret på hierarkier til en mere postindustriel tankegang baseret på relationer (Knobel & Lankshear 2007, s. 11). George P. Landow, der forsker i hypertextbegrebet og digital litteratur, har således fremdraget en række tankevækkende paralleller mellem digital hypertext og poststrukturalistisk filosofi og tekstteori, som bl.a. formuleret af Jacques Derrida, Gilles Deleuze & Félix Guattari og Roland Barthes. Særligt kan man pege på Derridas dekonstruktion af hierarkier mellem modaliteterne tale og skrift eller Deleuzes begreb om den "rhizomiske" tekst (se også Dresang 1999 for en argumentation for, at der findes rhizomiske træk i postmoderne børnelitteratur; Landow 2007). Fra 1980'erne blev afsløringen af den diskursive konstruktion og formning af "barnet" et fremtrædende tema i børnelitteraturforskningen. Karin Lesnik-Oberstein og mange andre har fx arbejdet på at dekonstruere de "naturlige" forbindelseslinjer mellem "børnelitteraturen" og "barnet" og dette ofte på måder, der fører til et mere radikalt opgør med humanismens ideer om en formning af barnet via et *bookspace* og en aldersdifferentieret sprogpolitik.

Et andet tegn på børnelitteraturforskningens opgør med forståelsesformer rundet af printkulturen er *idealet om teoretisk refleksivitet*, dvs. en bevidsthed om at teori ikke blot bør appliceres på et forskningsobjekt, men også på sig selv, hvorved tidligere "normaliserede" forståelser bliver gjort uselvfølgelige. Teoretisk refleksivitet forudsætter ifølge Fredric Jameson en bevidsthed om, at tænkning og viden er materielt betingede og medierede sproglige konstruktioner og ikke fx "essenser": "I believe that theory begins to supplant philosophy (and other disciplines as well) at the moment it is realized that thought is linguistic and material and that concepts cannot exist independently of their linguistic expression" (Jameson 2003, her citeret fra elektronisk version). For en diskussion af, hvordan denne teoretisk-lingvistiske vending relaterer sig til forskning i børnelitteratur henvises til Nodelman 2005, der bl.a. efterlyser et stærkere fokus på spillet mellem form og indhold, signifiant og signifié, altså også på sprogets materialitet. Denne udvikling må som et vigtigt punkt ligge i forlængelse af den teoretisk-lingvistiske vending og tage udgangspunkt i børnelitteraturforskningens særligt udvikle evne til at se fra marginale positioner:

"It is (...) clear (...) that the kinds of reading privileged by cultural studies approaches and their focus on matters of race, class and gender have a tendency to bypass the significance of the specific form and language of texts. "If I have an anxiety about English studies in the postmodern condition", says Catherine Belsey, "it is that we have neglected the signifier. There is, perhaps, a tendency for current readings to go straight for the signified, to uncover the thematic content of the text, whether conscious or unconscious, and ignore the mode of address." (...)" (Nodelman 2005, s. 8-9)

Teksters repræsentationsformer er i stigende grad multimediale, og teorier om multimodalitet, der ifølge Gunther Kress stadig er teorier *in spe*, må forstås i forlængelse af den teoretisk-lingvistiske vending. En teori om multimodalitet må dermed også være en vidensteori, der bygger på et opgør med de moderne vestlige modsætninger mellem materialitet og viden, krop og bevidsthed eller kognition, affekt og følelse (Kress 2003, s. 171; se også Landow 2007). Denne multimodale teori om viden, en teori, der stadig er i sin vorden, bygger på et opgør med logocentrismens diskurser og en interesse for det materielle, det sociale, det muterende og ekstroverterede tegn. Der er endvidere tale om et opgør med forestillingerne om det verbale sprogs primat i vidensrepræsentation. En sådan potentiel teori indbefatter både "sprog" og "indhold", signifiant og signifié, og artikulerer endvidere om en kritisk "rettethed" mod verden; jf. Kress' karakteristik i følgende citat:

"The major task is to imagine the characteristics of a theory which can account for the processes of making meaning in the environments of multimodal representation in multimeditated communication, of cultural plurality and social and economic instability. Such a theory will represent a decisive move away from the assumptions of mainstream theories of the last century about meaning, language and learning. The major shifts concern a whole range of hitherto taken-for-granted understandings, for instance about stable systems of representation, about the stability (guaranteed by the force of convention) of rule-systems, about the arbitrariness of the constitution of signs. In all these, a major feature was the assumed centrality of language and, deriving from that, the assumed foundation of 'rationality' in language. In these theories, language 'users' were marginal to the 'system' of language in the sense that their actions had no significant effect on the system; users used the resources of the system, they did not change it." (Kress 2003, s. 168)

Et yderligere signal på, at ikke blot lingvistikken, men også børnelitteraturforskningen har løsrevet sig fra *bookspace* og opdelingen i monodiscipliner, er den ganske omfattende aktuelle afsøgning af tværfaglige forholdsmåder og diskussion af konturerne af et nyt transdisciplinært grundlag. Markante eksempler er Jean Perrots begreb om ludologi og om en kritisk-teoretisk vendt sig mod verden (Perrot 2006). Eller Perry Nodelmans forslag om et fornyet fokus på spillet mellem signifiant og signifié i børnelitteraturen og dens forskning (Nodelman 2005). I feltet New Literacy arbejdes der desuden på at udvikle et metasprog for samspillet mellem modaliteter på et transdisciplinært grundlag, der bl.a. er forankret i sociosemiotikken (fx C.S. Peirce og M.A.K. Halliday, hvis systemiske funktionelle lingvistik på flere måder er et bindeled mellem lingvistikken og studiet i visuel og multimodal kommunikation). En række aktuelle studier inden for forskning i New Literacy har interesseret sig for det intermediale samspil mellem ord- og billedtekst i billedbøger som en ikonotekst, der foregriber den multimodale digitale tekst (se fx Unsworth 2006, 2008).

Ny tekstkultur og *New Literacy*: Vidensmedier, social participation i videnskabelse og multimodalitet

Et træk ved digitaliseringen, som også børnelitteraturforskningen må forholde sig til, er at "teksten" og fortællingen løsner sig fra bogens primat og i stedet distribueres på tværs af flere medieplatforme, ikke blot kommunikativt, men også i form af distribueret kognition og nye former for tekstuniverser, hvor fordybelse og distance specialiseres genremæssigt (Jenkins 2006a; Mackey 2007). Parallelt hermed tydeliggøres mediernes materielle side, fx lagringsegenskabs betydning for den viden, der kan genereres. Der opstår nye "litteraturtyper", som er skabt af læserne/brugerne selv i et samspil med allerede publicerede såkaldt kanoniske værker. Et eksempel er den eksplosive vækst i fan fiction på internettet. Endelig er begrebet multimodalitet og integrationen af grafik og verbaltekst ikke blot et træk ved digitale tekster, men også ved mange trykte publikationer

(Unsworth 2008, s. 384). Disse ændringer og konsekvenserne for børnelitteraturens tekstbegreb har naturligvis også interesseret mange forskere i børnelitteratur (se fx Dresang 1999; Mackey 2002, 2007; Collins & Ridgman 2006; Reynolds 2007; Sipe & Pantaleo 2008). Men tiden er måske inde til at vende sig mere helhjertet mod at udvikle et begreb om *new literacy*, der også indbefatter læsning/skrivning af børnelitteratur og et udvidet begreb om "transliteracy", som går på tværs af medier (Dresang 1999; Reynolds 2007); jf. følgende citat:

"Eliza Dresang suggests that digital-age readers are remaking the texts they have by transferring reading skills from one form of literacy to another in what she refers to as a text's 'connectivity'. In other words, they are using their transliteracy to convert traditional texts into a proto-transliteration." (Reynolds 2007, s. 178)

Et aktuelt begreb om *new literacy* kan ud over den ovennævnte teoretiske refleksivitet og begyndende transdisciplinære orientering bl.a. tage udgangspunkt i begreberne vidensmedier, social participation og multimodalitet. Begrebet vidensmedier er under udforskning i flere sammenhænge, bl.a. i Danmark, Tyskland og USA (se Christensen, Høyrup & Nielsen 2010, in process). Kombineres begrebet vidensmedier med teorier om social deltagelse i videnskabelse (Jenkins 2006a) og socialesemiotiske teorier om multimodalitet (Kress 2003) kan konturerne af et begreb om *new literacy*, der også må indbefatte børnelitteraturen, formuleres. Jeg finder det frugtbart at definere begrebet vidensmedier som en iagttagelsesform på medier, der kombinerer et socio-kulturelt syn på viden med et semiotisk perspektiv på mediernes og modaliteternes samspil og "affordances", dvs. de i medier foregrebne tilbøjeligheder til erkendelse. I denne vending mod den sociale brug af medier og mediernes materielle "affordances" bliver begrebet *literacy* som en grænseflade mellem viden, kreativitet, design og innovation centralt (Kress 2003). Hermed kan man bevæge sig ud over et rent konstruktivistisk syn på sprog og betydningsdannelse via medier. Vidensmedier bygger bro mellem læserens betydningskonstruktion og mediers/modaliteters særlige erkendelsesmuligheder. Medier er "redskaber" eller artefakter, der tilfører vidensbegrebet og – formen noget nyt i det vidensmedierende brug af redskaber (Säljö 2003). Kombinationen af det sociale, det fænomenologisk medierede og det semiotiske indfanges meget fint i den pædagogiske forsker Feiwele Kupferbergs karakteristik af begreberne kreativitet og innovation:

"A socio-cultural theory of creativity combines a micro-sociological phenomenological theory of knowledge (the "sociology of knowledge"), which emphasizes the situational contexts of learning and knowledge, with a semiotic theory where the focus is rather upon language and media as independent sources of thinking." (Kupferberg 2009; ingen sidehenvisning).

Begrebet *new literacy* er på mange måder et egnet konstellationspunkt til at integrere den socio-kulturelle og den semiotiske forståelse af vidensmediering. *New Literacy* drejer sig både om *repræsentation* (jf. Kress' efterlysning af en kritisk semiotik, der gør op med skriftcentreringen), *kommunikation/brug* og *konstruktion* af viden. I repræsentationssporet er det bl.a. udfordringen at redegøre for mediers "affordances" og "possibilities given to me by a mode of representation to make my meaning" (Kress 2003, s. 2). I det multimodale kommunikationsspor bliver det centralt at beskrive reorganiseringen af forholdet mellem modaliteter, herunder det ændrede "functional load" mellem verbal- og billedtekst. Brugercentreringen resulterer endelig i en mere social og flydende vidensproduktion, hvor "systematicness is socially produced" (ibid., s. 169), og hvor kommunikationen er forankret i brugeres agens og løbende semiotiske transformation og design af "systemet". At vidensbegrebet bliver mere flydende, dynamisk og designorienteret end i *bookspace* afføder behovet for at undervise i *principper* for vidensmediering, fx i skole- og biblioteksregi

(Kress 2003, s. 173; Unsworth 2006; Qvortrup 2007). Da relationen mellem viden, sandhed og autoritet ikke længere kan forankres i skriftens kanoniseringsprocesser, må undervisning, formidling og forskning i stedet baseres på refleksivitet.

Konsekvenser for forskning i børnelitteratur

Hvad er relevansen og konsekvenserne for forskningen i børnelitteratur? Vi skal stadig udforske disse teksters mange facetter som litteratur. Jeg har dog argumenteret for, at der er brug for, at børnelitteraturforskningen forholder sig mere bevidst til overgangen fra *bookspace* til digital kultur, hvor "tekst" og "læsning" løsnes fra printkulturens forståelser. Et begreb om *New Literacy* må også indbefatte børnelitteratur og de spil mellem form, indhold og modaliteter, der heri findes. Dette kræver at forskning i børnelitteratur også vender sig mod teorier om sprog og metasprog (ifølge Unsworth 2008 findes der bl.a. en række væsentlige ansatser hertil i Perry Nodelmans forskning i billedbøger). Begrebet *literacy* har måske hidtil især været et fokuspunkt i forbindelse med billedbøger og litteratur til små børn. Meget tyder på, at der er brug for en udvidet beskæftigelse med begrebet, så det omfatter langt bredere demografiske grupper og alderssegmenter (se fx Margaret Mackeys undersøgelser af voksnes læsning "in and out of books"; 2007). Uformelle læreprocesser i forbindelse med produktion af litteratur via Internettet kan bl.a. undersøges med udgangspunkt i fænomenet fan fiction, som er et godt eksempel på en social participation i videnskabelse (Jenkins 2006b) og på den stigende betydning, uformelle læreprocesser antager i samfundet. Endelig er det centralt at undersøge tekst- og læsekulturerne dynamiske forandringer (se igen Margaret Mackeys forskning i "literacies across media" og kortlægning af "recreational literacies"; 2002; 2007). Der er kort sagt brug for at udforske børnelitteraturen i et *New Literacy*-perspektiv og for at gentænke børnebogen som vidensmedie. Dels ændrer den børnelitterære tekstkultur sig i disse år, dels beforder digitaliseringen en række nye optikker på medier. Disse optikker forekommer højst relevante for den fortsatte udforskning af begrebet børnelitteratur.

Litteraturliste:

- Christensen, Hans Dam, Høyrup, Helene & Nielsen, Hans Jørn (red., 2010): *Vidensmedier* (in process)
- Clark Beverly Lyon (2003): *Kiddie Lit. The Cultural Construction of Children's Literature in America*. Baltimore & London: The Johns Hopkins Press
- Coiro, J., Knobel, M., Lankshear, C. & Leu D. (2008): *Handbook of Research on New Literacies*. London & New York: Lawrence Erlbaum Associates
- Collins, Fiona & Ridgman, Jeremy (red., 2006): *Turning the Page. Children's Literature in Performance and the Media*. New York: Peter Lang
- Dresang, Eliza (1999): *Radical Change: Books for Youth in a Digital Age*. New York: H. Wilson Gibson,
- Goodenough, Elizabeth, Heberle, Mark & Sokoloff, Naomi (red.): *Infant Tongues. The Voice of the Child in Literature*. Detroit: Wayne State University Press
- Høyrup, Helene (2008): *Børnelitteratur, tekst og kanon. Studier i børnekulturel vidensteori*. Danmarks Biblioteksskole
- Jameson, Fredric (2003): "Symptoms of Theory or Symptoms for Theory". I *Critical Inquiry*, 30, 2, <http://www.uchicago.edu/research/jnl-crit-inq/issues/v30n2.html> (accessed den 14. marts 2010)
- Jenkins, Henry m.fl. (2006a): "Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century". Chicago: MacArthur Foundation
- Jenkins, Henry (2006b): *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York & London: New York University Press
- Knobel, Michele & Lankshear, Colin (2007): *A New Literacies Sampler*. New York: Peter Lang

- Kress, Gunther (2003): *Literacy in the New Media Age*. London & New York: Routledge
- Kupferberg, Feiwei (2009): "Schools as Site of Creativity: Staging Creative Teaching and Learning". Upubliceret arbejdspapir, Danmarks Biblioteksskole
- Landow, George P. (2007): *Hypertext 3.0. Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press
- Lesnik-Oberstein, Karin (1994): *Children's Literature. Criticism and the Fictional Child*. Oxford: Clarendon Press
- Luke, Carmen (1989): *Pedagogy, Printing, and Protestantism. The Discourse on Childhood*. Albany: State University of New York Press
- Mackey, Margaret (2002): *Literacies Across Media: Playing the Text*. London & New York: Routledge
- Mackey, Margaret (2007): *Mapping Recreational Literacies. Contemporary Adults at Play*. New York & London: Peter Lang
- Nodelman, Perry (2005): "Editorial: What are We After? Children's Literature Studies and Literary Theory Now". I *CCL/Canadian Children's Literature/Littérature canadienne pour la jeunesse*, 31,2, s. 1-13
- Perrot, Jean (2006): "Børnelitteraturen som al litteraturkritiks fremtid. Genoplivelsen af en disciplin eller et nyt verdensomspændende forskningsfællesskab". I Christensen, Nina & Skyggebjerg, Anna Karlskov (red., 2006) *På opdagelse i børnelitteraturen*. København: Høst & Søn
- Qvortrup, Lars (2007): "Tegnbegæret driver værket". I Enemark, Anna & Cranfield, Vibeke (red.) *Bogen i et nyt medielandskab*. København: Styrelsen for Bibliotek og Medier
- Reynolds, Kimberley (2007): *Radical Children's Literature. Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction*. London: Palgrave
- Rose, Jacqueline (1984): *The Case of Peter Pan; or the Impossibility of Children's Fiction*. London: Macmillan
- Rudd, David (2003): "Betingelser for børnelitteraturens mulighed". I *Nedslag i børnelitteraturforskningen*, 4. København: Roskilde Universitetsforlag, Center for Børnelitteratur
- Sipe, Lawrence & Pantaleo, Sylvia (2008): *Postmodern Picturebooks. Play, Parody, and Self-Referentiality*. London & New York: Peter Lang
- Säljö, Roger (2003): *Læring i praksis – et sociokulturelt perspektiv*. Århus: Klim
- Unsworth, Len (2006): *E-Literature for Children. Enhancing Digital Literacy Learning*. London & New York: Routledge
- Unsworth, Len (2008): "Multiliteracies and Metalanguage: Describing Image/Text Relations as a Ressource for Negotiating Multimodal Texts." I Coiro, Knobel, Lankshear & Leu (red., 2008) *Handbook of Research on New Literacies*. London & New York: Lawrence Erlbaum Associates
- Weinreich, Torben (1999): *Børnelitteratur mellem kunst og pædagogik*. Kbh.: Roskilde Universitetsforlag, Center for Børnelitteratur
- Wille, Niels Erik (2007): *Fra tegn til tekst. En indføring i teorier om sproglig kommunikation*. Kbh.: Samfundslitteratur